

עניני קרבן הפסח מתוארים בתורה בשני מקומות עיקריים: ביציאת מצרים (שמות פרק יב), ובנאום המצוות של משה (דברים פרק טז).

אנו מוצאים הבדלים בין שתי הפרשיות, ואילו זו של הפעילות העיקרית: א. ספר דברים מדגיש את החובה להביא את הפסח למקום אשר יבחר ה' ואילו בספר שמות אין הדבר מוזכר. יתר על כן: ספר דברים מדגיש שדוקרבו נששה מחוץ לביתו של האדם ובסוים הקרבן נאמר: "ושנית בבקר והלבת לאחיליך" (פסוק ו), ואילו ספר שמות מצות: "בבית אחד יאכל לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה" ומשמע: שכל אחד אוכל פסח דורות בביתו, כפסח מצרים שנאמר בו: "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר".

ב. הקרבן בספר שמות הוא: "שת תמיכם... מן הכבשים ומן העזים תקחו", ואילו בספר דברים: "והבחת פסח לה' אלקיך צאן ובקר".

ג. ספר שמות אוסר ביטול הפסח: "אל תאכלו ממנו נא ובשל מבשל במים, כי אם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו" (ט). ואילו בספר דברים מצוינו: "ובשלת ואכלת במקום אשר יבחר ה'..." (י).

בתורה שבעל פה נמצאים הסברים לקשיים אלה:

א. אין "בבית אחד יאכל" כמשמעו, אלא פירושו, בחבורה אחת, שלא יעשו הנמנין עליו שתי חבורות ויחלקו בו" (רש"י).

ב. "צאן ובקר" שנאמרו בדברים אין יעודם שווה: צאן לפסח ובקר לחגיגה, "שאם נמנו על הפסח חבורה מרובה מביאים עמו חגיגה (= חגיגת די) כדי שיהא נאכל על השבע" (רש"י).

ג. הביטול שנאמר בפסח אינו ביטול כמובנו הרגיל במקרא, אלא "זהו צלי אש, שאף הוא קרוי ביטול" (רש"י).

הסברים אלה של תורה שבעל פה נראים דחוקים ורחוקים מפשוטו של מקרא. אם יש לאכל את הפסח בחבורה, מדוע תכתב התורה, בבית אחד? מדוע משווה התורה את הצאן והבקר המוקרבים ומכנה אותם פסח אצ"פ שאינם אלא חגיגה? ומדוע לא כתבה התורה בפירוש שיש לצלות את הפסח והשתמשה במונח "ביטול"?

מקורם של דברי חז"ל נמצאים בתנ"ך, בפסח יאשיהו (דה"ב לה): "ורם יאשיהו לבני העם צאן, כבשים ובני עזים, תכל לפסחים, לכל הנמצא למספר שלשים אלה, ובקר שלשת אלפים.

רשריו... לכתנים נהגו לפסחים אלפים ועש מאות ובקר שלש מאות... הרמנו לזרים לפסחים תמשת אלפים ובקר חמש מאות".

1 פס' מו. פירשה זו נכתבה לאחר יציאת מצרים, ומכאן שנאמרה לדורות.
2 כפי שמערי אבן עזרא במקום.

יש לדקדק: המקרא מצטט את הכתובים הסותרים מספר שמות ודברים, ופותר אותם: 'צאן' שנאמר בדברים הוא 'כבשים ובני עזים' האמורים בשמות, וזהו קרבן הפסח, בקר האמור בדברים אינו כלול בפסח אלא קרבן נפרד הוא. ויביטו הפסח באש כמשפט הקדושים בשלו בסירות ובדורים ובצלחות, ויריצו לכל בני העם".

אף כאן מתיחס המקרא לקושי בכתובים, ואומר: לענין 'ביטול' האמור בדברים, שתי תשובות בדבר: היא, אף ביטול באש (= צלי) כמשפט האמור בספר שמות, ביטול הוא, שהרי ניתן להבין את המילה ביטול כתאור כללי לכל הכנת אוכל לאחילה ולא רק כביטול במים בתוך כלי, ואם נפשך לומר שביטול הוא באש דוקא, הרי קיים יאשיהו דין ביטול בקדשים, הלא הם הקרבנות מן הבקר שהזכירו לעיל, שאותם ביטלו מעליא, "בסירות ובדורים ובצלחות"!

כך מתרץ המקרא את הסתירות, אך מה משמעותם של הקשיים, ומדוע יש צורך בתירוצים?

לישוב הסתירות נאמר ששני ממדים לו לקרבן הפסח. פסח דורות שבמספר שמות הוא המשכו של פסח מצרים. תפקידו להזכיר את יציאת מצרים. כל אדם אוכלו בביתו כשם שהיה בפסח מצרים. הוא נאכל צלי בחפזו כדרך יציאת מצרים. דינו מן הכבשים ומן העזים בלבד.

ספר דברים מוסיף ממד נוסף לקרבן הפסח. עם הכניסה לארץ וקביעת המקום אשר יבחר ה', יש להביא את קרבן הפסח למקום זה. קרבן הפסח משתלב עתה במערכת העליה לרגל שלש פעמים בשנה להראות לפני ה' הדבר מתבטא בדיני הקרבן:

"פסח מצרים נאמר בו, ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו" מה שאין כן בפסח דורות. פסח מצרים כל אחד ואחד שוחט בתוך ביתו, פסח דורות כל ישראל שוחטין במקום אחד. פסח מצרים מקום אכילה שם לינה, פסח דורות אוכלין במקום אחד ולבים במקום אחר".

הצווי, "לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר" שנאמר בפסח מצרים, אינו נשמר כאן שהרי כלם נמצאים מחוץ לביתם, במקום אשר יבחר. לכן גם דין "בבית אחד יאכל" משתנה לדין חבורה.

והממד שנוסף משנה גם את אופיו של הקרבן: עליה לרגל מחייבת לקיים "ולא יראה את פני ה' ריקם, איש כמותג ידו כברכת ה' אלקיך אשר לך". כשם שמצות תבחר היא להביא למקום אשר יבחר מיבוכרות בקר וצאנך, וכשם שבמספר קונים 'בבקר ובצאן', אף קרבן הפסח בצורתו החדשה צריך לכלול את כל "ברכת ה' אלקיך אשר נתן לך", לא צאן בלבד אלא אף בקר, וזה כמובן נוסף לקרבן ראיה, שלמים וחגיגה שבכל הגו.

3 דק: אין המקרא אומר 'יריצו את הפסח', אלא מצטט לשון ביטול.

וצורת האכילה היא, כרגיל ונחוג בשאר קרבנות — בבישול^א. אך אע"פ שנוסף נמך נוסף בפסח, מצוה ראשונה לא זה במקומה: הקרבן החדש של בקר וצאן כולל בהוכו את הקרבן המקורי של כבשים ועזים, וקרבן זה נאכל כדינו המקורי צלי אש, ובכך יבטא את משמעותו הראשונה של הקרבן — זכר ליציאת מצרים. אין הצליה סותרת את דין הבישול שנאמר בברבים (כחלק ממצות עליה לרגל), שהרי אין צליה (הברשת כדי לסמל את יציאת מצרים) יכולה להחשב כבישול. הבקר הנוסף לקרבן, שאינו בא אלא מצד עליה לרגל^ב, אין בו דיני צליה, ובישול בישול ממש ע"פ דרישת ספר דברים.

אמור מעתה: לא דוחק לפנינו, אלא שני מומדים שונים בפסח. לא באו התירושים אלא לקיים יהו את שתי משמעויות הפסח.

**

בשלוש דרכים תחביריות ניתן לפרש את הפסוק, "ובחת פסח לה' אלקיך צאן ובקר"⁵:

דרך א: ע"פ משמעו של הפסוק יש בו כלל ופרט: הפסח בא מן הצאן והבקר. אך לכאורה אין פירוש זה תואם את ההלכה, שהרי:
"הפסח בא מן הצאן ואינו בא מן הבקר."
בא מן הכבשים ומן העזים.

(תוספתא פסחים ה' 2)

דרך ב: כבר הוכחנו את קביעת ההלכה שהבקר המוכר פה — קרבן חגיגה הוא. וע"פ תפיסה זו מתרגם אונקלוס:

כא כן לשון התורה בעסקה בעניני הקרבנות: בימי המילואים (שמות כט לא, ויקרא ח לא), בהטאת (ויקרא י כא), בענין בני עלי (שי"א ב יג), ועיין במיוחד בתארי יחזקאל (פרק מו, פס' כ ופס' כד), בכל המקומות האלו מוכרז לשון בישול בקרבנות. ע"פ ההלכה ניתן לאכול את הקרבנות בכל טאבל: צלויין וטבולין (ובחיים צ: רמב"ם מעשה הקרבנות פ"י ה"ט), אם כי הצורה המוכרזת בצלי (חולין קלב, ב). וראה פירוש הרב ש"ר הירש (שמות יב, ח) שחובת צלי אש של קרבן פסח מבטאת את גורת "גר יהיה זדעך" — גרות. ולפי זה יש טעם בהדגשה של הבישול בקרבן חגיגת י"ד בניגוד לצלי אש של קרבן פסח.

4 כמכילתא דרשב"י דרשו זאת כמפורש בפסח מצרים: ושחטו אותו — שלא ישחט עמו חולין ושלא ישחט עמו חגיגה. "ואכלו אותו" — שלא יאכלו עמו חולין ושלא יאכלו עמו חגיגה. ע"ל. כל זה לפי בעל מדרש הגדול שהביא: "ולחורות שחטין עמו חגיגה", אך ניתן לפירש את דברי המכילתא כחסם לפסח דורות, שלא ישחט חגיגת בזמן שחטת הפסח אלא לפני תמיד של ערב.

5 כמכילתא שם מופיעים מדרשים נוספים באותו מנחה, כאשר רק הפסוק האחרון שונה בכל מדרש.

"ותיכנס פסחא קדם ה' אלקך מן בני עיזא, ונכסת קודשיא מן תורין".

ובעקבותיו הלך רש"י:

"ובחת פסח לה' אלקיך צאן" — שנא' מן הכבשים ומן העזים תקחן, "ובקר" — תובחון להגיגת.

על פי דרך זו ישנם שני פרטים בפסוק: צאן שהוא פסח ובקר שהוא חגיגת.

נראה שזו היא גם דרכם של מדרשי חלכה:

"ובחת פסח לה' אלקיך צאן ובקר"

והלא אין פסח בא אלא מן הכבשים ומן העזים

אם כן למה נאמר צאן ובקר?

(ספרי ראה)

צאן לפסח ובקר להגיגה"

לפי שנאמר, "ובחת פסח לה' אלקיך צאן ובקר"

צאן לפסח ובקר להגיגה.

אתה אמר כן או אינו אלא אחד זה ואחד זה בפסח, ומת אני

מקיים שה תמים זכר [...] מן הכבשים ומן העזים] בפסח מצרים

אבל פסח דורות יביא מזה ומזה?

ת"ל, "ועברת את העבודה הזאת בהדש הזה"

כעבודה שעבדת במצרים כן עשה לדורות.

(מכילתא שמות יב)⁶

אך להסבר זה קושי לשינוי וקושי הלכתי:

קושי לשינוי: לא יתקשר הונו יפה במלת 'ובקר' (רמב"ז). הבקר מתובר ע"י

וו החבור לפסח שאינו ממינו, ולא אל הצאן⁶.

וקושי הלכתי: "חגיגה היתה באה מן הצאן ומן הבקר, מן הכבשים ומן

העזים" (פסחים סט:),⁷ ואילו לפי הפירוש התחבירי שתצגנו לא היתה החגיגה

צריכה לבא אלא מן הבקר!

6 ניתן להציג את שלש הדרכים בכתיבה זו:

1. וובחת פסח לה' אלקיך: צאן

ובקר

2. וובחת: פסח לה' אלקיך צאן

ובקר

3. וובחת: פסח לה' אלקיך

צאן

ובקר

6 אף טעמי המקרא לא פירשו כן. לפי פירוש זה היה הפסוק צריך להיות מנוסח:

ובחת לה' אלקיך צאן לפסח ובקר.

7 הפירוט "מן הכבשים ומן העזים" במשנה זו נראה מיותר. נראה שמקור המשנה הוא

דרך ג' : המב"ו, שחוקשה לו קושי הלשוני בדברי אונקלוס⁸, נטה לדרך החביבית שונה. שלש זביחות פורטו בפסוק: הפסח (שדינו לא פורט כאן כיון שכבר נזכר בשמות), ובנוסף לפסח צאן ובקר המזבחים להגיגה.

אף התרגום המיוחס ליונתן הלך בדרך זו:
"ותיכסו פיסחא קדם ה' אלקיכו בניי שימשא ועאן ותורי למחר בכרו יומא לחדות הגא".
אלא שתרגום זה לסיע את הצאן והבקר להגיגת ט"ו הבאה למחרת, ולא להגיגת י"ד הצמודה לפסח.

אף על הרמב"ן ניתן להקשות מן הלשון ומהקשר הפרשת קושי לשוני: פסח אינו ממיין צאן ובקר, ואין לכלל אותם יחד ברשימה אחת (שלא כמו, "ראובן שמעון ולוי", "שור, שה כשבים ושתי עזים" שמביא הרמב"ן כדוגמות). גם מהקשר הפרשה משמע שכלה עוסקת בקרבן הפסח: בפסוק הקודם נאמר: "ועשית פסח לה' אלקיך", והפסוק שלאחרי מתחיל אל הפסח בלבד דבר ידוע: "לא תאכל עליו המז".⁹

על פי הנאמר בראשית דברינו, ניתן להסביר את דברי חז"ל, בלא לשנות את התבנה הראשונית של הפסוק. בספר דברים מודיעה התורה את קרבן הפסח של ספר שמות, וכוללת בתוכו את מה שמכונה ע"י חז"ל "הגיגת י"ד". מעתה, כיון שלפסח נוסף ממד נוסף של עליה למקום אשר יבחר, כולל הפסח המרבה את הצאן שהוא המיטבו של פסח מצרים ואת הקרבתו הנוספים הבאים לבטא את העליה למקום אשר יבחר ה'!
כך שנינו בירושלמי (פסחים פ"ו ה"א):
"על דבר זה עלה הלל מבבל

כתוב אחד אומר, "ובחתי פסח לה' אלקיך צאן ובקר"
וכתוב אחד אומר, "מן הכבשים ומן העזים תקחו". הא כיצד.
צאן לפסח, וצאן ובקר להגיגה"

הדרך היחידה לפירוש דברי הלל ככתוב, היא זו שהצגנו: ההגיגה כוללת בתוכה צאן ובקר, והיא הקראת פסח בספר דברים. אך גם הצאן השייך לפסח של ספר שמות לולל בצאן שנוכר בספר דברים.¹⁰

הברייתא המובאת בתוספתא (ה' 2), שם נזכרת השואה בין הפסח לבין ההגיגה, ואגב פסח כללו גם בהגיגה משפט זה.

8 והיגה מרוע לא הקשה הרמב"ן את הקושי ההלכתי שהזכרנו.

9 הרמב"ן מוכיח דברי מהנאמר בפסח יאשתו, והוא מפרש את הפסוק שם כדרך שפירשו בפרשתנו: 1. צאן. 2. כבשים ובני עזים הכל לפסחים. 3. ובקר שלשת אלפים. אך המקרא ציח כנגדו, והכל לפסחים", לומר שאף הצאן נלקח לפסח, וכן מוכח מפסוק ה—ט שם.

10 אף בספרי כתיי וטיקן 32 הובא שלש גרסאות שונות בנו אחד זו וביתן: צאן לפסח, צאן ובקר להגיגה.

וכך יש להבין גם את דברי רבי ישמעאל במכילתא שם על הפסוק בדברים:

"בהגיגה הבאה בפסח הכתוב מדבר.

אחא אומר לו, או אינו אלא בפסח מדבר?

כשהוא אומר "שה תמים" [...מן הכבשים ומן העזים] הרי פסח

עצמו ומה ת"ל, "ובחתי פסח לה' אלקיך צאן ובקר"?

בהגיגה הבאה בפסח הכתוב מדבר".

לפי רבי ישמעאל כל הפסוק כלו מדבר בהגיגה, ואעפ"כ נוקטת התורה במונח פסח. כלומר: הממד של עליה לדגל וקרבו במקום אשר יבחר, הקרוי הגיגה בלשון חכמים, קרוי בתורה פסח.¹¹

הקשר בין הגיגת י"ד לבין פסח מוצא את ביטויו בדיעה החזויה של בן תימא (פסחים ע"ג). שדיני הגיגת י"ד מושפעים מדיני פסח. מסתבר שאף לרעת חכמים, אמנם דיני הגיגת שונים מדיני פסח, אך שניהם משתלבים יחד לחטיבה אחת המכונה 'פסח' בספר דברים.¹²

על פי דברינו, ניתן לתבין את מעמדה של הגיגת י"ד בהלכה.

מדרשי ההלכה, המכילתא והספרי שהובאו לעיל, לומדים קרבן זה מן הפסוק בדברים: "ובחתי פסח לה' אלקיך צאן ובקר" — צאן לפסח ובקר להגיגה. לכאורה משמע שקרבן זה הוא מדאורייתא וחובה להביאו. אך המשנה בפסחים (ט"ז) מגבילה את הסיבות בהן מביאים קרבן זה:
אימתי מביא הגיגת עמו? בזמן שהוא בא בחול ובטהרה ובמועט. ובזמן שהוא בא בשבת ובמזבחה ובטומאה — אין מביאין הגיגת עמו.

הנבלות אלו, במיוחד העובדה שההגיגה באה רק כמועט (שהיה הפסח מועט לאכילת בני חבורה — רש"י) מביאים את הגמרא למוסקה, "אמר רב אשי: שמע מינה הגיגת ארבעה עשר לאו חובה היא".

תרוץ הגמרא קשה: כיצד אין הגיגת י"ד חובה? והלא למדה ממקרא כל ביאור אלא בקרבן הגיגה!

לפי התוספות¹³ מדרשי ההלכה אינם עוסקים בהגיגת י"ד אלא בהגיגת ט"ו הבאה כל ימי הפסח. ואמנם לגישה זו כל עיקרה של הגיגת י"ד הוא מדרבנן כדי שיהא הפסח נאכל על השבע.

11 כך נ"ל לפרש, אע"פ שניתן לפרש שרבי ישמעאל למד דינו בימא אינו ענין, ואין להכניס את דבריו לפשט הכתוב.

12 ושואו אף בעל דברי הימים פירש כדברינו את הכתוב בדברים. אלא שיאשיריו בחר להביא את הצאן כלו לפסחים ורק את הבקר יעד להגיגה. אע"פ שיכול היה להביא אף מן הצאן להגיגה. אף את הגרסה הנמוצה בספרי ובמכילתא: "צאן לפסח ובקר להגיגה" ניתן להבין מבחינה תחבירית כדברינו ולפרש: צאן יכול לבוא לפסח, ובקר רק להגיגה. מכל מקום לא מצאנו דעה החולקת על האפשרות להביא הגיגת י"ד מן הצאן. 13 פסחים ע' ד"ה לאי חובה; ד"ה מ"ט דבן דורמתי; הגיגה ת. זה אלמא קסבר, ומסתבר

פסח וחגיגה במקום אשר יבחר

אך רש"י בפירושו לגמרא¹⁴ ובפירושו לתורה¹⁵ א – מפרש את מדרש ההלכה כמתירם לחגיגה י"ד, וד"ל:

ובקר – תובח להגיגה, שאם נמנו על הפסח חבורה מרובה, מביאים עמו חגיגה, כדי שיהא נאכל על השובע.

ואף לפי הרמב"ם חגיגת י"ד דאורייתא:

כשמקריבין את הפסח בראשון מקריבין עמו שלמים ביום י"ד... וזו היא תקראת חגיגת ארבעה-עשר, ועל זה נאמר בתורה "והחבת פסח לה' אלקיך צאן ובקר..." חגיגת ארבעה-עשר רשות ואינה חובה. ואסור להניח מבשר חגיגת י"ד ליום השלישי, שנאמר: "ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב ביום הראשון לבקר" (הלכות קרבן פסח פ"י ה"ב).

ה"לחם-משנה" (חגיגה פ"ב ה"י), עומד על שיטתו של הרמב"ם ומסביר: וסובר רבינו דאע"ג שהוא מן התורה, התורה לא אמרה אלא רשות, אם ירצה יביא, ואם יביאה לא ילין אותה"¹⁶.

אך מהו המקור בפסוקים לכך שהחגיגת י"ד היא רשות?
ע"פ הדברים שאמרנו לעיל אשר לומר: קרבן פסח נכתב בתורה פעם אחת בספר שמות כזכר ליציאת מצרים, ופעם נוספת בספר דברים כחלק מעליית לרגל בפסח, כדי לקיים את הפסח כזכר ליציאת מצרים צורך כבשים ועזים דווקא וצלי דווקא; את בחינת עלייה לרגל שנפסח ניתן לקיים בבקר ובצאן, בצלי ובמבושלי.

אומרת ההלכה: אם הפסח (= זכר ליציאת מצרים) הוא מועט, הבא קרבנות נוספים לשלמים. קרבנות נוספים אלו הם המוגדרים בהלכה כ"חגיגת י"ד"¹⁶ והם יכולים להיות גם מן הבקר ולהאכל אף בבישול; אך אם הפסח מרובה, ניתן לקיים באותו קרבן עצמו את שני הדינים המצויים בספר שמות ובספר דברים כאחת, שהרי קרבן מן הצאן הנאכל צלי מועיל גם כזכר ליציאת מצרים וגם כחלק מעלייה לרגל. נמצא שהחגיגת י"ד (הקרבן הנוסף על הפסח) אינן הכרח בה ואינה אלא רשות.

שכשם שפירש חס"י את מדרשו של בן דורתאי, כך יפרש את המדרשים במכילתא ובספרי.

14 פסחים ע: ד"ה בן דורתאי פירש, וכן פשטת הסוגיא שם.

14א דברים טו, ב אך ראה פירש"י ויקרא ז טו.

15 ועיין בצ"ח פסחים ע: ד"ה אמר, שזן בשיטת הרמב"ם. וראה מקורות נוספים הנוגים בשיטת הרמב"ם בקונטרס "פרשנים ופוסקים אחרונים בפירושו של הרב הירש על התורה" עמ' יא הערה 8.

16 ההגדה המוצעת פה להצגת י"ד שונה מן המוצע לע"י בהגנת דברי רבי ישמעאל במכילתא.